

Het WNT: een Waarlijk Nuttige Tool?

Jack Hoeksema, RU Groningen

1. Woordenboeken in het onderzoek

Aan de universiteiten wordt er steeds minder zuiver lexicografisch onderzoek gedaan. De tijd dat de Rijksuniversiteit Groningen middelen en personeel beschikbaar stelde voor een Drents woordenboek en een Fries woordenboek ligt al weer een tijdje achter ons en ook voor andere universiteiten kan iets dergelijks worden vastgesteld. Voor het onderwijs is lexicografisch onderzoek van gering belang. Studenten dienen op de hoogte gebracht te worden van taalkundige verschijnselen en theorieën, maar een onderzoekscollege gewijd aan vorderingen op lexicografisch terrein lijkt maar zelden op het menu te staan in moderne academische programma's. Voor onderzoek lijken woordenboeken niet veel meer dan een hulpmiddeltje van ondergeschikt belang, geen taaltool van betekenis.

Voor een deel is bovengenoemde ontwikkeling absoluut een goede zaak. Ik zou niet graag mijn collega's willen inruilen voor een groepje woordenboekenmakers die zich buiten academische discussies houden, en pas van zich laten horen als ze de letter Z beginnen te naderen. Voor een ander deel is dit toch ook jammer. Veel taalkundig werk zou winnen aan diepgang en kwaliteit als er een lexicografische component in zou zitten. Een artikel over de *middle*-constructie, om maar eens een willekeurig voorbeeld te nemen, bevat doorgaans een aantal voorbeelden met een paar voor de hand liggende werkwoorden ('*dit boek leest als een trein*', '*deze stoel zit lekker*'), maar zelden geeft iemand een lijst van werkwoorden die zich lenen voor gebruik in de *middle*-constructie, met een overzicht van de betekenissen die ze in een dergelijk gebruik tentoonspreiden, laat staan een historisch overzicht, met aandacht voor verschuivingen in het taalgebruik. Voor het Engels laat Levin (1993) zien dat het mogelijk is om theoretisch-taalkundige analyse te combineren met een streven naar lexicografische volledigheid. Voor het Nederlands ontbreken vergelijkbare studies grotendeels, maar gelukkig zijn er wel studies op een beperkter terrein met een lexicografisch tintje, waar ik zo dadelijk een blik op zal werpen met als doel eens te kijken in hoeverre het iWNT, de internetversie van het meest eerbiedwaardige woordenboek dat ons taalgebied kent, een nuttig hulpmiddel is bij het doen van taalkundig onderzoek.

In mijn eigen onderzoek gebruik ik woordenboeken soms om te zien wat er over een bepaald woord is gezegd, en af en toe levert dat bijzonder nuttige informatie op. Als het WNT mij niet had gewezen op het werk van Hoeufft (1836), zou ik niet gauw op het spoor zijn gekomen van de Brabantse herkomst van niet-polair *ooit* (zie Hoeksema 1999). Dit type gebruik van het WNT is natuurlijk vrij voor de hand liggend, en kan haast even gemakkelijk gedaan worden door het in kalfsleder gebonden deel OOIT-OZON ter hand te nemen, als via cdrom of website.

Anders wordt het als we gaan zoeken in het WNT zonder ons te bekommeren om de ingangen. Dan is het WNT niet meer alleen een traditioneel woordenboek, maar ook een corpus. Als corpus wordt het relatief weinig gebruikt, is mijn indruk, omdat het weinig systematisch lijkt te zijn samengesteld. Het is moeilijk om een goed beeld te krijgen van wat er in de citaten is oververtegenwoordigd, en wat onderverteenwoordigd, ook al omdat het woordenboek over een periode van meer dan een eeuw tot stand is gekomen, en de hoeveelheid materiaal bij de latere letters uitgebreider was dan bij de letters die het eerst onder handen werden genomen. Toch is het wel een corpus dat voor onderzoeksdoeleinden de moeite waard kan zijn. In de volgende paragraaf zal ik hiervan enkele voorbeelden geven.

2. Het iWNT als corpus

2.1. Soorten, typen en formaten

Het eerst voorbeeld ter illustratie van het nut van het iWNT als hulpmiddel in het onderzoek is geïnspireerd door een recent artikel in dit tijdschrift over de SOORT-constructie (Schermer-Vermeer 2008). In dit artikel betoogt Schermer-Vermeer dat uitdrukkingen als *dit type scholier* en *deze kleur vloerbedekking* een relatief nieuwe syntactische constructie vormen die de laatste tijd sterk in opkomst is. Ze laat zien, aan de hand van materiaal uit het 38 miljoen-woorden-corpus en het Parole-corpus, dat de oudste voorbeelden van deze binominale constructie het substantief *soort* bevatten, latere ook *type*, *maat*, *kaliber*, *kwaliteit*, etc. Voor *soort* is de oudste vindplaats in deze constructie 1921, voor *type* 1958 en *formaat* 1993. Zonder het iWNT in zijn geheel door te pluizen, is het bij een vluchtige inspectie duidelijk dat er vroegere vindplaatsen te vinden zijn. Voor *soort* bijv. noteert het WNT s.v. *intimiteit*:

- (1) De intimiteit met Frans en Henri Van Naghel, gaf Addy in hun oog een soort studentikoze mannelijkheid, COUPERUS, Kl. Z. 2, 90 [1901].

Voor *type*, s.v. *arbeider*:

- (2) Het oudste type arbeiderswoningen, dat men bouwde en nog bouwt, zijn de zgn. arbeiderskazernes, WINKLER PRINS, Encyclop. 2, 17 b [1933].

En voor *formaat*, s.v. *aspirinekoker*:

- (3) Tegenover de nieuwe avondtasjes in de vorm van een groot formaat aspirinekoker staan we sceptisch, N. Rott. Cour. 10 Nov. 1951.

Nog oudere vindplaatsen, zoals s.v. *psalmboek*, lijken een samenstelling te behelzen, en zijn dus niet relevant voor het dateren van de constructie waar het Schermer-Vermeer om te doen is:

- (4) Ten dienste van de school zal alle 6 maanden aan hem worden verstrekt: 1 riem klein formaat papier, 100 ps penneschagten, ... 5 ps psalm boeken, N.-I. Plakaatb. 10, 221 [1778].

Overigens ondergraven deze gegevens de voornaamste bevindingen van het artikel van Schermer-Vermeer allerminst, maar ze laten wel zien dat de SOORT-constructie wat ouder is dan gedacht en dat het WNT als historisch corpus geschikter is dan het 38-miljoen-woorden corpus.

2.2. *Een paar keer*

Van der Horst (2008, 1717) meldt dat substantieven als *keer*, *maal*, *uur* na een paar in het enkelvoud kunnen blijven staan: *een paar keer moesten we een paar uur wachten*. Van der Horst schrijft: “Onze vroegste voorbeelden daarvan zijn uit het begin van de 20ste eeuw”. Hij blijkt zich hierbij te baseren op materiaal van de cdrom Literom, met klassieke Nederlandse literatuur. Gebruiken we het iWNT en zoeken we op *een paar keer*, dan vinden we 11 vindplaatsen, waarvan eentje net iets vroeger dan de 20ste eeuw.

- (5) "Ah! Fauquemont!" zei Heddie; ze had den naam al een paar keer op een reclamebord gezien, en vond hem wel zoo goed als Valkenburg,
V. BERKEN, *Dochters v. d. Gen.* 137 [1897].

Zo op het oog leidt het gebruik van het iWNT dus niet bepaald tot een opzienbarend resultaat. Maar zoeken we ook naar *een paar uur*, dan blijkt het WNT, s.v. *omdwalen*, al een voorbeeld in de *Camera Obscura* te hebben gevonden, uit 1840, en dat is wel aanzienlijk ouder dan dat begin van de 20ste eeuw waarvan Van der Horst rept:

- (6) Te vergeefs had hij reeds een paar uur door het breede Schoorler duin omgedwaald, BEETS, C.O. 316 (ed. 1864) [1840].

En voor *een paar maal* vinden we een nog opzienbarender vroege vindplaats, s.v. *oproeren*:

- (7) In elk vak (t.w. kuip) worden ze (de huiden) dagelijks een paar maal opgeroert,
Handw. 4, 19 [1789].

Van groot belang is hierbij dat we niet slechts zoeken in de lemmata voor *keer*, *maal* en *uur*, maar overal in het woordenboek.

2.3. *Mits*

Daalder (2009) is gewijd aan *mits* als conditioneel voegwoord. In tegenstelling tot een meer neutraal connectief, zoals *als*, of *indien*, lijkt *mits* te vereisen dat de propositie, waarvoor de *mits*-bijzin een voorwaarde geeft, positief wordt opgevat. In Daalder's woorden:

- (8) **q, mits p: q** implies the existence of some specific desirability, for the fulfilment of which **p** names a strict ("necessary") condition

Ter illustratie van deze claim geeft Daalder het voorbeeld:

- (9) a. De wereld zal in vlammen opgaan, mits de wereldleiders zo doorgaan.
b. De wereld zal in vlammen opgaan, als de wereldleiders zo doorgaan.

Terwijl (9b) kan dienen als een waarschuwing aan de wereldleiders, is (9a) nogal een opmerkelijke zin. Het lijkt er immers op dat de spreker de ondergang van de wereld als iets goeds ziet.

Mits leent zich, door zijn pragmatische voorkeur voor proposities die een wenselijke stand van zaken uitdrukken, heel goed voor beloften, terwijl *als* zich ook laat gebruiken voor dreigementen:

- (10) a. Je krijgt een lollie als/mits je lief bent.
b. Je krijgt slaag als/#mits je stout bent.

De variant met *mits* in (10b) is pragmatisch uitgesloten, tenzij we een SM scenario voor ogen hebben, waarbij straf en slaag juist als wenselijk worden gezien.

Daalder merkt op dat de pragmatische eis van wenselijkheid relatief nieuw is, en in ouder taalgebruik niet gehanteerd werd. We kunnen met behulp van voorbeelden uit het WNT gemakkelijk zien dat dit juist geobserveerd is. Geheel anders dan het moderne gebruik is dat in (11), waarin een causaal, maar niet een conditioneel verband wordt gelegd.

- (11) — Dat hij ... gewaerscouwt was van den opruerte, sonder dat hij tzelve heeft dorren voortseggen, mits hij sorghde daer over belast oft gevangen te worden, in B.H.G. 41, 122 [1535].

Een voorbeeld als (12a), s.v. *galg*, komt al dicht bij het moderne gebruik maar zou tegenwoordig vermoedelijk anders geformuleerd worden, als (12b):

- (12) a. Die vent zou zijn jongen voor de galg laten opgroeien, mits hij maar in de kroeg kon blijven zitten, V. LENNEP, K. Zev. 1, 194 [1865].
b. Die vent zou zijn jongen voor de galg laten opgroeien, zolang hij maar in de kroeg kon blijven zitten.

Wellicht geldt iets dergelijks voor het volgende voorbeeld, s.v. *erven*:

- (13) Lynden (seyde), dat het de Koning 'tselfde was, wie de Koningin beswangerde, mits hij maer een erfopvolger hadde, V. HARDENBROEK, Gedenkschr. 3, 282 [1782].

Daarentegen toont het volgende voorbeeld al het moderne gebruik:

- (14) Een melaatsche mocht vrij bedelen ... mits hij een vuilbrief had, een vlieger (een soort wijde mantel of cape) droeg ..., en van zijn nadering kennis gaf door met de Lazarusklep te kleppen, Chr. Encyclop. 4, 145 a [1928].

Via een uitgebreide studie van alle vindplaatsen in het WNT moet het mogelijk zijn om de ontwikkelingsgang van *mits* vrij precies na te lopen. Ik wil hier nog de opmerking aan toevoegen dat in mijn studie van negatief-polaire uitdrukkingen ik er veel heb aangetroffen in conditionele bijzinnen met *als*, *indien* en conditionele bijzinnen met V1-woordvolgorde (*mocht ik ook maar iemand van jullie daar aantreffen, dan zwaait er wat!*), maar niet in bijzinnen met *mits*. Dit heeft vermoedelijk alles te maken met het pragmatische karakter van *mits*-zinnen, gegeven de oude observatie van Lakoff (1969) dat in het Engels negatief-polair *any* acceptabel is in condities bij dreigementen, maar niet in condities bij beloften.

2.3. Bijwoorden van graad

Al vanaf het werk van Stoffel (1901) en Borst (1902) is het duidelijk dat bijwoorden van graad onderhevig zijn aan snelle veranderingen en dat de verzameling van zulke bijwoorden van graad, zowel in het Engels, als ook in de aanpalende talen, sterk toegenomen is sinds de Middeleeuwen. In Hoeksema (2005) heb ik een poging gedaan, aan de hand van voornamelijk met de hand verzameld corpusmateriaal, een overzicht te geven van de snelle groei in dit lexicale domein. Wil men voor een periode uit de moderne of vroegmoderne tijd een idee krijgen van de bijwoorden van graad, dan is het WNT een logisch startpunt. Door te zoeken op 'graad', en omdat de terminologie van het woordenboek niet altijd consistent is, ook op 'intensiteit', 'hoeveelheid', 'mate', is het mogelijk om een zeer groot aantal bijwoorden van graad te distilleren. Uiteraard ontbreken enkele meer recente aanwinsten, zoals *onwijs*, maar

de verzameling ligt er nochtans niet om. Zo geeft het WNT bijvoorbeeld de volgende woorden als bijwoorden van graad:

(15) *Afge-X-d in het WNT*

afgeblitsemd	afgemieterd
afgedieft	afgerazend
afgedraaid	afgerommeld
afgedokterd	afgestommeld
afgedonderd	afgestampt
afgedriedokterd	afgestompt
afgeduiveld	afgesukkeld
afgehageld	afgetrapt
afgeluizigd	afgeweerlichts

Een voorbeeld uit het WNT volgt in (16):

(16) Hij heeft hem afgedokterd de les gelezen.

Het WNT merkt al op dat het hier gaat om krachttermen (hagel, bliksem, donder, en weerlicht komen allemaal langs) en om eufemistische, mogelijk grappig bedoelde, vormen ter vermijding van de krachtterm zelf (*afgedokterd* ipv *afgedonderd*). Deze vormen duiken op aan het einde van de 18^e eeuw, en zijn, op een enkele uitzondering na, aan het begin van de 20ste eeuw weer verdwenen. Overigens zijn er ook nu allerlei bijwoorden van graad met een taboewoord-herkomst, zoals *donders*, *deksels*, *bliksems* en het groepje *verdomd*, *verrekt*, *verdraaid*. Voor een discussie van de opmerkelijke grammaticale ‘elasticiteit’ waarmee taboewoorden in tal van versterkende en evaluatieve constructies kunnen worden ingezet verwijst ik naar Hoeksema en Napoli (2008), Napoli en Hoeksema (2009).

Het WNT geeft niet veel vindplaatsen van de uitdrukkingen in (15), en uit mijn eigen lectuur zijn mij ook niet veel bekend. Dat roept de vraag op, in hoeverre dit allemaal serieus te nemen bijwoorden van graad zijn geweest, en of een aantal ervan niet veeleer gezien moeten worden als eendagsvliegen, die een enkele maal gebezigd werden als variant op de meer gangbare uitdrukkingen. Daarmee hebben we een algemeen probleem van woordenboeken aangestipt: Waar hoort erin, en wat niet?

Niet elke scheet, ooit gelaten, hoeft op een langspeelplaat of dvd voor het nageslacht bewaard te worden, en niet elk woord verdient een plaatsje in het WNT of de dikke Van Dale. Vooral bij informeel taalgebruik wemelt het van de probeersels, zoals ieder weet die wel eens googelt naar woorden of uitdrukkingen waarvan hij tevoren zou hebben gezworen dat ze niet bestonden.

Wil men weten vanaf wanneer een uitdrukking als bijwoord van graad door het leven is gegaan, dan geeft het WNT over het algemeen voortreffelijke informatie. Een enkele maal is het (“met de kennis van nu”) mogelijk om een betere datering te geven. Zo is het gebruik van *erg* als bijwoord van graad pas gangbaar vanaf circa 1840, maar valt er sporadisch wel eens een eerdere vindplaats te noteren. Het WNT, s.v. *erg*, vermeldt als oudste vindplaats C.E. van Koetsveld, *Schetsen uit de pastorij te Mastland* (1843), maar de volgende passage uit het dagboek van W.H. Teding van Berkhout (circa 1795) is ouder:

- (10) een visite bij mijn mede broeder Cau gedaan, die noch erg souffreerde aan een versweering in het kakebeen [*Dagboek van een Patriot*, Martinus Nijhoff, 's Gravenhage 1982, 186]

Een nadeel van het WNT is dat er niet systematisch in alle gevallen is aangegeven of adverbiaal gebruik een bepaling van graad betreft. Bij het lemma *mieters* staan wel diverse voorbeelden waarin het woord een versterkende functie heeft, maar door te zoeken op ‘graad’ of ‘bijwoord van graad’, ‘intensiteit’ etc. vindt men dit voorbeeld niet. Voor tal van andere onderzoeksvragen is de situatie nog wat ernstiger. Veel grammaticale terminologie die men graag zou gebruiken bij het zoeken naar materiaal in het iWNT is helaas niet gebruikt. Zo heb ik slechts bij een vijftal werkwoorden kunnen vinden dat ze in de middle-constructie (“medio-passief”) kunnen worden gebruikt, terwijl die groep toch echt veel groter is.

Een ander, minder in het oog springend, nadeel is dat het WNT weliswaar goed is in het geven van eerste vindplaatsen, maar dat het verdwijnen van uitdrukkingen minder goed in kaart is gebracht. Daarvoor is een groot elektronisch diachroon corpus veel geschikter, zoals het DBNL.

3. Conclusies

Het WNT is bedoeld als schatkamer van de Nederlandse taal, als onontbeerlijk hulpmiddel voor de filoloog en zeker niet in eerste instantie als hulpmiddel voor taalkundig onderzoek. Nu het woordenboek elektronisch doorzoekbaar is, leent het zich veel meer dan vroeger ook voor dat laatste doel. Vooral het zoeken naar voorbeelden en vroegste attestaties kan baat hebben bij een kijkje in het iWNT. Nooit zal het WNT een ideaal hulpmiddel zijn, vanwege de oneven kwaliteit van de verschillende ingangen, de vaak gebrekkige classificatie van het materiaal, en het ontbreken, in de vroegste delen, van bronnen die later ter beschikking zijn gekomen. Maar als aanvulling op bestaande corpora (zoals DBNL, Corpus Gysseling, en het rap groeiende krantencorpus van de Koninklijke Bibliotheek) is het nuttiger dan men weleens geneigd is te denken. Hopelijk komt er af en toe geld beschikbaar voor onderhoud aan het WNT, zodat afkortingen kunnen worden opgelost, her en der wat annotatie toegevoegd, citaten gedateerd en fouten verwijderd. Helemaal handig zou het zijn als we konden zoeken op citaten uit een bepaalde periode, bijvoorbeeld de jaren 1700-1799. Dan hebben we een tool in handen waar de liefhebbers van onze taal nog lang trots op kunnen blijven.

Bibliografie

- Borst, Eugen (1902). *Die Gradadverbien im Englischen*. Heidelberg: Carl Winter.
- Daalder, Saskia (2009). Conditional constructions: The special case of Dutch *mits*. *Journal of Germanic Linguistics* 21-2, 231-248.
- Hoeksema, Jack (1999). Aantekeningen bij *ooit*, deel 2: De opkomst van niet-polair *ooit*. *Tabu* 29-4, 27-46.
- Hoeksema, Jack (2005). Rijkdom en weelde van het Nederlands. *Tabu* 34-1/2, 1-12.
- Hoeksema, Jack en Donna-Jo Napoli (2008). Just for the hell of it: A comparison of two taboo-term constructions. *Journal of Linguistics*, 44-2, 347-378.
- Hoeufft, Mr. J.H. (1836). *Proeve van Bredaasch Taal-eigen*. Breda: F.P. Sterk.
- Horst, Joop van der (2008). *Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis*. Deel 2. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Lakoff, Robin (1969). Some reasons why there can't be any *some-any* rule.

Language 45-3, 608-615.

Levin, Beth (1993). *English Verb Classes and Alternations*. Chicago: The University of Chicago Press.

Napoli, Donna-Jo en Jack Hoeksema (2009). The grammatical versatility of taboo terms. *Studies in Language* 33-3, 612-643.

Schermer-Vermeer, Ina (2008). De SOORT-constructie, een nieuw patroon in het Nederlands. *Nederlandse Taalkunde* 13-1, 2-33.

Stoffel, Cornelis (1901). *Intensives and down-toners. A study in English adverbs*. Heidelberg: Carl Winter.